

Lisiä meteorologis-affektisten sanueiden merkityksenkehityksen tuntemiseen.

4. Tuijottaa.

Tuijottaminen merkitsee kuten tunnettua nykyisessä yleiskielesämme 'jäykin silmin, silmäluomet värähtämättöminä katsomista'. Cannelin ruotsintaa sen 'stirra', Katara saksantaa 'starr blicken, auslugen, auf einen starren, stieren, glotzen', Yrjö-Koskinen ranskantaa (v. 1900) 'fixer ses regards, regarder longtemps et fixement, dévorer de ses yeux'.

Sanakirjaan tämä verbi ilmestyy ensi kertaa vasta Europaeuksella (1852—3), joka tulkitsee sen 'stirra (tirkistellä)'. Eurén tietää (1860), että *tuijottaa* = 'titta fram, se förstulet'. Lönnrot selittää samaten, että *tuijottaa* mm. = 'titta fram, se förstulet, noga, skarpt, stirra': katseli l. katsella tuijotti 'såg stirrande l. förstulet'.

Nykymurteista mainittakoon sanan käytöstä muutama tyypillinen tieto. Tl. Karjala *tuijotta* 'katsoa herkeämättä yhtäänne'; Hämeenkyrö *tuijottaa* 'silmää räpäyttämättä, pitkään katsoa johonkin'; Ulvila: »Rakkaus alkaa tuijotuksel» (sananp.); Konginkangas: »Joka kahtoo vähä tirkeästis siitä ne sanno että se tuijottaa» (= 'katsoo silmät pieniksi puristettuina'); Vermlanti: »Se tuijotti mum peällein niir rumasti» (= 'katsoi »skarpasti», terävästi'); Lemi: »Tuijottoa ku kaivo-ettijä yhtie paikkaa» (sp.); Inkerin Venjoki: »Yhtee paikkaa katsoo tuijottaa». Erikseen huomattakoon muotoopillisesti toisenlainen synonyymi *tuijata*; Lemi: »Sen ku se tuijais voa (lammas), kattel noinikeä mutei syönt»; »Katto siihe tuijais» (koira kisaan); Kittilä 'stirra': »Tuijaa siinä vain».

¹ PÄLSI Eräelämän perinteitä 40—1 esittää, että rakovalkean leviämisalue rajoittuu vain suomalais-karjalaisen kaskikulttuurin piiriin. Hän tanoo, että Ossendovskin mukaan se tosin tunnetaan Siperiassa, mutta että se nimestä (*noida*) päättäen on karkoitettujen suomalaisten tuoma.

Tuijottamisen toisenlaista, kirjakielelle outoa käytäntöä edustaa Lönnrotin seuraava esimerkkilause, joka muodostaan päätellen on kansanrunositaatti: tupa tuhman tuijottaa = 'skymtar fram', siis 'h ä ä m ö t t ä ä'. Samanlaisesta merkityksestä on tietoja Keski-Pohjanmaan ja Kainuun murteista. Esim. Vihanti: (Huono lamppu) »pallaa tuijotti pirtin takan ohtalla»; Ristijärvi: »Se oli sittä hyvä mielestään kun se (tuli) siinä (lyhdyssä) tuijotti»; Kuhmoniemi: »Pimeässä tuli näkyö tuijottaa».

Viimeksimainittuun merkitysryhmään liittyy etymologisesti samaan sanueeseen kuuluva, murteissamme laajalti tunnettu alkeellisen valaisimen nimitys **tuiju**. Tämä tarkoittaa koverretusta nauriista taikka tavallisemmin peltirasiasta tai lasipullosta kyhättyä pientä öljylampuntapaista, jommoista takavuosikymmeninä on mielellään käytetty valolähteenä varsinkin saunassa ja jonka muita nimiä ovat esim. **tuikku** koko Etelä-Suomessa Himangan—Sievin—Evijärven—Vesannon—Polvijärven—Suis-tamon seuduilta etelään päin, **kiilu** Kuusamon—Kemin—Karungin—Rovaniemen—Kolarin tienoilla ja **hohdin** Etelä-Pohjanmaalla, ainakin Isossakyrössä, josta on 5 eri tietoa. *Tuijun* levinneisyysalue käsittää suurin piirtein *tuikku* ja *kiilu* -nimitysten väliin jäävät osat Pohjois-Savo ja -Karjalaa sekä Kainuuta ja Pohjanmaata.

Tämän aineiston valossa on ilmeistä, että verbi *tuijottaa* on suorittanut samantapaisen merkityksenkehityksen 'kiilumisesta, himmeästä loistamisesta' 'häämöttämiseen, näkymiseen' ja vihdoin 'katsomiseen' kuin suomen verbit *havaita*, murt. *hohtaa*, *haalattaa* ja *valaista* sekä viron *kuumama*, joista ks. viimeksi Vir. 1942 s. 56—, taikka ne 9 ruotsin verbiä, jotka HELLQUIST Svensk etymol. ordbok² luettelee sub voce *blick*, tai hänen samassa paikassa mainitsemansa 7 muuta indo-eur. kielten verbiä; vrt. edelleen saman tekijän Det svenska ordförrådets ålder och ursprung I s. 116, jossa niinkään luetellaan eräitä 'katsomista, näkemistä, tuijottamista, tirkistämistä' merkitseviä ruotsin verbejä ja huomautetaan niistä: »samtliga här nämnda med en ytterst vanlig betydelseövergång av 'glänsa, glimta' o.d. till 'se, titta'». Kuten Vir. 1942 s. 57—8 on mainittu, sama semologinen kehityskulku on tuttu myös seemiläisessä kielikunnassa.

Lisättäköön näihin ylen runsaisiin merkitysparalleleihin tässä vielä vanhan *hiili* -substantiivin ainakin suomalais-virolaiselta yhteisajalta juontuva johdannainen **hiilua** Juslenius (hijlua) 'luceo ut pruna', 'glödgar', Ganander: Hopeaxi hijlavaxi 'til et glittrande silfver', Silkit hjenot hijlivaiset 'fijna glänsande silkesdukar', Lönnrot 'glöda, glimma, skimra, lysa', Lemi: »Nii nuojs (= noessa, nim. kasvot) et vähä silmiä peäst hiilu»; (Katsoi kattoa ja sanoi:) »Se voip vuotoak ku hiiluu» (koska valo paistoi lävitse ulkoa); Vpl. Uusikirkko: »Ka, ku tämä karsinoitunee ämpäri pohja

läpi päivä hiiluu»; viron *hiiluma* Wied. 'glänzen, flackern, leuchten' ~ sm. *hiilua* 'n ä k y ä': Iitti: (Uskonnollisen herätyksen vaikutuksesta eräästä ihmisestä) »viha men ettei sit kuulunnu eikä hiilunnu»; Vpl. Uusikirkko: »Hiiluha tuo elokas tuolt aija rakoloist»; Inkerin Venjoki: »Ei kuulu ei hiilu ja mie häntä niin kaihoon»; »Vielhä tuolt vähä hiiluu» (= 'hiukan näkyy').

Todettakoon lopuksi, että *tuijottaa* -verbi ei siis ainakaan vielä ole ehtinyt hioutua 'katsomisen' normaaliseksi ilmaukseksi, vaan siitä yhä yleiskielessäkin ikäänkuin kuultaa lävitse sanan alkuperäinen metaforaluonne ja siihen liittynyt tunneväritys. On sen vuoksi aivan odotuksenmukaista, että esim. nuoriso, joka kaipaa affektipitoisia ilmauksia, suosii tätä verbiä slanginomaisena 'katsomisen' ilmauksena.

Lauri Hakulinen.